

گامی درست بر زمینه‌ای ناپیموده

نام کتاب: فرایند برنامه‌ریزی شهری ایران
 پدیدآور: محمد تقی رهنمایی، پروانه شاه حسینی
 ناشر: سمت (سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاه‌ها)
 چاپ دوم: ۱۳۸۷
 شمارگان: ۳۵۰۰ نسخه در ۳۰۳ صفحه
 بها: ۱۷۰۰۰ ریال

می‌گرفت. با گسترش آبادی‌های بزرگ و روی آورد روستاییان به این شهرها و آشفتگیهای پیامد این یورش، به ویژه در روزگار پهلوی دوم (پاد ۱۳۲۰-۱۳۵۷خ) ضرورت این زایش محتوم شد. اما شوربختانه تا به امروز هم از آن آزموده‌ها نوشتگان چندانی به دست نیست و دستاورد آن همه در هم کوفتن و شکافتن بافت‌های کهن و گستردن بی‌مرز آبادی‌ها (شهرها) با نگاهی علمی و به زبان ساده نگاشته نشد و ما برای ساده‌ترین تجربه‌ها به ترجمه روی آوردیم. کتاب پیش رو یکی از آموزشی‌ترین‌ها در این زمینه است.

کتاب با "سخن سمت" آغاز می‌شود که در آن گفته شده؛ این اثر برای دانشجویان رشته‌ی جغرافیایی انسانی دوره‌ی کارشناسی و به عنوان منبع اصلی درس "برنامه‌ریزی شهری ایران" گرت‌ریزی شده که ارزش درسی آن نیز دو واحد است. در مقدمه‌ای کوتاه پدیدآورندگان موضوع هر فصل را نشان داده و بر برنامه‌ریزی شهری به عنوان گرایش میان رشته‌ای پافشاری کرده‌اند که در میان گرایش‌های شهرسازی (۱۴)، معماری، جامعه‌شناسی،

پیدایی رشته‌ای به نام «شهرسازی» در ایران پیشینه‌ی چندانی دور و دراز ندارد و با همه‌ی زمینه و پیشدرآمدهای پیش از تولدش، عمر آن به نیم سده هم نمی‌رسد. این زایش که می‌بایست دستکم در آغاز دودمان پهلویان (۱۳۰۰ خ) و دگرگونی‌های کالبدی پایتخت و دیگر شهرها و پی‌ریزی نخستین دانشگاه ایران - تهران - رخ می‌داد با دیر کردی آغاز گردید که ریشه در دستگاه کُند آهنگ آموزش در ایران داشت. سامانه‌ای که هرگز نمی‌توانست پیشه و هنری بومی این سرزمین که هزاران سال قدمت داشت - یعنی معماری و ساخت و ساز - را در چارچوبه‌ی آموزش نوین، آن‌هم در مدرسه‌هایی که در پس علوم و فنون - دانش‌های پایه - نوآورده درمانده بودند سامانی علمی بخشد. به دیگر سخن؛ حکومتی تمرکزگرا که به فضاهایی باز با خیابان‌های گشاده و میدان‌های بزرگ برای به نمایش گذاشتن قدرت خود نیاز داشت، برای نخستین بار با نما و نماسازی در شهر و بر خیابان‌ها رو به رو گردید و تا سالیان سال این زمینه همگی مفهوم ساختن شهر/ شهرسازی به معنای امروزی آن را در خود

تعریفی دانشگاهی و کلاسیک شده است. "برنامه‌ریزی فرایندی ذهنی، علمی و مجموعه‌ای از تصمیم‌گیری‌های اندیشیده‌ای است که براساس قیودات کیفی و کمی و زمانی و مکانی و شیوهی دخالت انسان را در موضوعاتی چون ملی، سرزمینی، منطقه‌ای و محلی بیان می‌کند."

پدیدآوران "برنامه‌ریزی" را گامی آغازین و جلوتر از "طراحی" می‌دانند. در حالی که طراحان شهری که گرایش بیشتر آنان معماری است، طراحی شهری را کلتی می‌دانند که گرایش شهرسازی را در زیر سیطره‌ی خود دارد. در این اثر مقوله‌ی شهرسازی یکسره مسکوت مانده و دانسته نیست با این که رشته‌هایی از آن در رده‌های کارشناسی، در چندین و چند دانشگاه کشور به کار تربیت دانش‌پژوهانی در این زمینه سرگرمند، چرا بسیاری از دست‌اندرکاران یکسره منکر وجود چنین رشته‌ای با تعریفی علمی هستند؟ چندان که پدیدآوران کتاب نیز شاید ناخودآگاه از آن چنین یاد کرده‌اند، "... در ایران به دلایل مختلف برنامه‌ریزی شهری در انحصار شهرسازان و معماری قرار گرفته..." و از آنجا که خود گرایش جغرافیا دارند بی‌محابا جغرافیا را مقوله‌ای بنیادین دانسته و گفته‌اند، "... و مسائل و مطالعات جغرافیایی شهرها به صورت ساده و سطحی از طریق غیر جغرافیدانان انجام می‌گیرد؛ ضرورت دخالت جغرافیدانان را در مقوله‌های شهری و برنامه‌ریزی شهری بی‌اثر نمی‌کند (ص ۱۲)". نویسندگان بار دیگر در صفحه ۱۳ و در همین فصل نوشته‌اند، "... برنامه‌ریزی و طرح‌ریزی شهری باید عرصه‌ی اجتماعی پیچیده را به گونه‌ای سامان بخشد که محیط مناسبی برای زیست انسان فراهم آید. از این رو از نظریات متخصصان مختلفی چون شهرسازان، معماران، جامعه‌شناسان... و این دو مقوله از انحصار شهرسازان [۱۴] و معماران خارج شود." جالب آن که فصل سوم بی‌هیچ توضیحی با «پیشینه‌ی تاریخ شهرسازی و برنامه‌ریزی شهری در ایران» آغاز می‌شود.

از زیر فصل‌های پرکشش کتاب طرح انتقال پایتخت می‌باشد (ص ۱۴۰) که در کمتر کتابی که در دسترس همگان باشد، ثبت شده است. در این زیر فصل روند بررسی، مطالعه و مسکوت ماندن طرح به روشنی آمده است. چاپ کتابی دانشگاهی با فاصله‌ی ۵ سال خود گواهی است بر شالوده‌ی درست کتاب و نیاز به مفاهیمی که کمتر در یک کتاب و به زبان ساده در دسترس می‌باشد. مانند فصل پنجم که به تعریف و روند طرح‌های جامع شهری، طرح‌های هادی، طرح‌های تفصیلی، طرح‌های ساماندهی، طرح‌های بهسازی بافت قدیم، طرح‌های آماده‌سازی، طرح نوشهرها یا شهرهای جدید، طرح‌های جامع شهرستان، طرح اسکان نود، طرح کالبدی ملی پرداخته است. پدیدآورندگان برای هر چه رساتر کردن مفاهیم و بحث‌های کتاب از ۱۹ شکل و ۱۹ جدول گسترده سود جستند. صفحه‌آرایی کتاب چندان زیبا و در خور نیست، اما خوشبختانه از نادرست‌های چاپی به دور مانده که بسیار ستودنی است. به امید افزوده‌های ضروری در چاپ‌های آینده

جغرافیا و اقتصاد نشسته است. در حالی که «طراحی شهری» - یکی از مدعیان - در این میانه از قلم افتاده است (سیر اندیشه‌های شهرسازی، جهان‌شاه پاکزاد، وزارت مسکن و شهرسازی، شرکت عمران شهرهای جدید).

پدیدآوران، کتاب را در هشت فصل نگاهشته‌اند که هر یک دارای زیر فصل‌های چندی است و زیر فصل "نتیجه‌گیری و خلاصه" در همه‌ی فصول مشترک است. آنان منابع و پایه نگاهشته‌های خود را برای هر فصل جداگانه به دست داده‌اند که صد البته بسیاری از این منابع تکراری هستند. مانند منبع شماره‌ی ۲۸ در فصل سوم با منبع شماره‌ی ۵ در فصل هشتم که نام منبع دوگانه آمده است. فصل‌های کتاب عبارتند از:

- فصل یکم؛ تعاریف و مفاهیم با ۱۸ پایه نگاهشته‌ی فارسی و ۲ کتاب آلمانی؛
- فصل دوم؛ موضوع شناسی، اهداف و ضرورت‌ها با ۷ کتاب فارسی و یک آلمانی؛
- فصل سوم؛ پیشینه‌ی تاریخی شهرسازی و برنامه‌ریزی شهری در ایران با ۲۴ کتاب فارسی و یک آلمانی؛
- فصل چهارم؛ نظام اجرایی و تشکیلات برنامه‌ریزی شهری با ۵ پایه نگاهشته‌ی فارسی؛
- فصل پنجم؛ انواع طرح‌های شهری با ۲۱ پایه نگاهشته‌ی فارسی؛
- فصل ششم؛ مراحل اجرایی تهیه طرح‌های شهری با ۵ کتاب فارسی؛
- فصل هفتم؛ محورهای مطالعاتی و بررسی وضع موجود با بیست کتاب فارسی و
- فصل هشتم؛ تهیه الگوهای توسعه و طراحی شهری با ۷ پایه نگاهشته‌ی فارسی.

کتاب در پایان دارای واژه‌نامه‌ی کوتاهی است که می‌تواند برای دانشجویان این رشته کمک خوبی باشد، اما از آنجا که این دانشجویان برای نخستین بار با چنین واژگان و مفاهیمی روبرو می‌شوند. ماندگاری برابر نهاده‌ها در ذهن آنان بسیار پایا خواهد بود. گذشته از برابر نهاده‌های سوده‌مند و فارسی‌گزینی به جا، گاه عربی‌گزینی در میان آن‌ها به چشم می‌خورد. مانند؛ «نظام سلسله‌مراتبی» که به جز «ی» نسبت یکسره عربی است. در برابر **hierarchical organization** که فارسی آن «سازمان پایگانی» است و یا به کارگیری عملکرد به جای کارکرد در برابر **Sunction** یا اقلیم به جای آب و هوا [=Climate] به ویژه آن که واژه‌ی «اقلیم» در متون کهن فارسی معنای دیگری داشته چون «هفت اقلیم» کتاب به طور چشمگیری از پایه نگاهشته‌های انگلیسی تهی مانده و این نیست مگر زبان اصلی (پدید آور) ندگان که آلمانی است. از فصل‌های بسیار مهم که پایه‌ای‌ترین بخش کتاب و مخاطبان آن (دانشجویان) در رشته‌ی "جغرافیا و برنامه‌ریزی شهری" است، نخستین فصلی می‌باشد که به تعاریف در این زمینه پرداخته و تعریف تازه‌ای را پیش نهاده که بی‌گمان